ESKİ TÜRK DİNİ OLAN GÖKTANRI İNANCI VE TÜRK ALEVÎLİK-BEKTAŞİLİĞİNİN BENZERLİKLERİ

Mustafa TALAS*

ÖZET

Toplum hayatında tarihsel süreklilik vardır. Bu sebeple, toplumun dünü ve bugünü bağlantılı olmaktadır. Din de sosyal bir mesele olduğundan, bu şekilde değerlendirilmesi gerekmektedir.

Türk kültürünü incelediğimizde, Eski Türkler ve günümüz Türklerinde bazı dinî benzerlikler görebilmekteyiz. Eski Türk dini, tek Tanrılı bir din olan Gök Tanrı inancına dayanmaktaydı. Bu inançta ruhanî adam olan Şaman, cennet-cehennem inancı ve bazı ölüm-kurban gelenekleri vardı. Bunlar bazı Alevî-Bektaşî anlayışlarına benzemektedir. Bu benzerliklerden bazıları ruhanî liderler olan dede-babalar, bazı görevli insanların bir hayvan şekline girmesi ve bazı dinî ayinler şeklindedir.

ABSTRACT

There is a historical continuity in a life of society. For that reason, it has been connected with the past and today's society. Since religion is also a social matter, it has to be evaluated in this manner.

In sight of a study of Turkish culture, Ancient Turks and contemporary Turks have religional similarities. The religion of the Ancient Turkish was based on the belief of the Sky-God which was a monotheist faith. In this creed, there was a shaman who was a spiritual man and the belief heaven-gehenna and some traditions in sacrifying ceremony which resemble Alawii's and Bektashii's understanding today. Such as, grandfather-father who are spiritual leaders. Furthermore, according to the opinion of the Alawii-Bektashi, some of the clerical humans are thought to raise in the sky as in the shape of an animal in the religios ceremony.

Anahtar Sözcükler: *Eski Türk Dini, Gök-Tanrı İnancı, Alevîlik, Bektaşîlik.*

Key Words: *Ancient Turkish Religion, The Belief of the Sky-God, Alawiism, Bektashism.*

Giriş

Türkiye'nin AB'ye giriş sürecinde Alevîlerin Türkiye'de azınlık sayılmaları tartışmalarının yoğunlaştığı bu günlerde, Alevîliğin gerçek boyutlarını tekrar dile getirmenin önemi büyüktür. Bu çalışmada da bu öneme atıfta bulunulmak istenmektedir.

Türk Alevîliği, pek çok bakımdan kendine has özelliklere sahiptir. Bu, Türk Alevîliğinin İslâm'ın tasavvufî boyutu ile Türk kültürünün sentezlenmiş hali olması şeklinde karşımıza çıkmaktadır.

Anadolu'da yaşayan Alevîliğin ne Hıristiyanlık ne Yahudîlik ne de Anadolu'da daha önce yaşamış olup sonradan ölmüş kültürlerle doğrudan bir ilişkisi yoktur. Evrensel olan boyutlarını İslâm'ın özünden, millî olan boyutlarını ise Türk kültürünün geçmişten bugüne taşıdığı değerlerinden alan Alevîlik, Modern Türkiye'nin teşekkülünde de rol oynayan aslî unsurlardan biri olmak fonksiyonunu üstlenmiştir. Türk Aleviliğinin ve Bektaşiliğin ana

kaynağı Türk kültürüdür. Hacı Bektaş Veli'nin kullandığı dil, duyuş ve kültürün Türk olması bunun en güzel örneğidir.

Türkler, İslâm kültür çevresine girişlerinden itibaren tamamen Sünni anlayışı benimsemiş olmalarına rağmen, esas itibarıyla Hz. Muhammed (sav) ve Ehl-i Beyt sevgisini ön planda tutan sufîlik cereyanının kuvvetle etkisi altında kalmışlardır. O kadar ki, Türklerin dinî anlayış ve tavırları, milletlerin kendi milli geçmişlerine bakış açılarını yansıtan birer vesika durumundaki destanlarında bile, bütün açıklığı ile ortadadır. Meselâ dini edebiyatımızın ilk ürünlerinden olan Satuk Buğra Han destanında, Türklerin İslamiyet'e girişi ve dinin Türkler eliyle yüceltilişinin ilk işaretleri ve macerası anlatıldıktan başka, her zaman kahramanlık peşinde olan, daima destanî bir hayat yaşayan Türklerin, İslâm dünyası içinde de, bütün saflığı ile İslâmiyet'e sarılmış ve kendini bu dine adamış bir kahramana, *Allah'ın Arslanı* sıfatıyla meşhur Hz. Ali'ye hayranlık duyuşlarının ve adını daima yüceltişlerinin ortaya çıktığını da görürler. Ayrıca bu destanda, diğer destanlarımızda olduğu gibi, eski inanışıyla birleşivermiş olduğu göze çarpar. Aslında Anadolu Alevilerinin hemen tamamına yakını, inanç yönünden İslâm'ın temel akidelerine inanmış zümrelerdir. Ancak dinin ibadet ve muamelâtla ilgili kısımlarına göçebelik dönemindeki yayılış mantığına uygun olarak pek fazla itibar göstermezler. Geçmiş dönemlerdeki inançların tesiriyle meselelere yaklaşımlarda farklı yorumlar ve tavırlar sergilenmektedir. Yukarıdaki destanlarda görülen geçmişin izleri ile bugünün getirdiği hükümleri birleştirmeler dinî anlayışlarda da kendini gösteriyor.

Türkiye'de sosyolojik açıdan Alevîliği incelemeye öncülük etmiş olan Mehmet Eröz, Eski Türk dininin, Bektaşilik ve Kızılbaşlık üzerindeki etkilerini karşılaştırmalı bir metot ile araştırarak, geçmiş ile günümüz arasında bağ kurmaya çalışmıştır. Bunları da kültürel yapı, dinî otoritelerin seçilmesi ve benimsenmesi, ayinler vs. gibi hususiyetlerle değerlendirmiştir.

Bu makalede, Türk Alevîliğinin Eski Türk İnancı ile ilişkili yönleri ele alınmıştır. Neticede eski Türk dini ile Türk Alevîliği arasında sıkı bir bağ olduğu ve pek çok bakımdan benzerlikler bulunduğu sonucuna varılmıştır. Makale, eski Türklerde din, Alevîlik ve Bektaşîliğin tarihî süreçte değerlendirilmesi, Alevîlik ve Bektaşilik ile ilgili önemli terimler ve Gök Tanrı inancı ile Alevîlik-Bektaşîlik arasındaki benzerlikler şeklindeki alt başlıklardan oluşmaktadır.

1. Eski Türklerde Din

Eski Türk dini ile ilgili pek çok farklı görüşün mevcudiyeti dikkat çekmektedir. Bazı bilim adamları Şamanizm olduğunu, bazıları da olmadığını ileri sürmektedir. Bazıları Şamanizm ile Gök Tanrı inancının farklı olduğunu, bazıları ise bu ikisinin aynı olduğunu savunmaktadır.

Rasonyi, eski Türk dininin içinde Gök Tanrı inancı bulunan *Kamlık dini* olduğunu ifade etmektedir. Ona göre, Gök Tanrı inancının bütün dinî tasavvurlarının esas unsuru ruh ve ahret kavramlarıdır.

Ziya Gökalp, eski Türk dininin *Tisin* dini olduğunu beyan etmektedir. Ona göre, adına Şamanizm de denilen bu dinin din adamları, *kam*lar yahut *kaman*lardır. Şaman kelimesi, Gökalp'e göre bundan çıkmıştır. Yine Gökalp, Eski Türk dininin dörtlü sınıflamaya dayalı olduğunu ifade etmektedir. Söz konusu sınıflamaya temel teşkil eden unsurlar ise; hava, su, toprak ve ateşten oluşmaktadır. Bir başka dörtlü tasnif ise; dört hayvan, koyun, kuş, köpek, öküzden oluşmaktadır.

Jean-Paul Roux, Türklerin eski dininin Şamanizm olduğunu öne sürmektedir. Roux, Şaman kelimesinin kökeni itibariyle Tunguzca olduğunu ve ilk kullanım haliyle *şan-man* şeklinde büyücü anlamına geldiğini iddia etmektedir. Yine Roux'a göre, Şamanın Türkçede yaygın olarak kullanılan şekli *kam*dır. Roux'un tespitlerine göre, Özbekler ve Kazaklar *baksi* (Arap etkisiyle bahşi) kelimesi ile dinî liderlerini isimlendirirken, Moğollar Türkçeden geçme başka bir sözcük olan *bögü* (böge, böö de olabilir) ifadesini kullanmaktadırlar.

Osman Turan, Hunlarda Tanrı kelimesinin hem *gök*ü, hem de *ulûhiyet*i (ilâhîlik) anlatmakta olduğunu ifade etmektedir. O, Hun devrinin hükümdarlarına *Tanrı kut* denildiğini ve bunun da tek Tanrı inancına doğru evrimin başlangıcını ifade ettiğini düşünmektedir. Göktürk Kitâbelerinde ise Tanrı inancı kader tayin edici, gökteki ve yerdeki varlıkların yaratıcısı tarzında kendini göstermiş olduğunu öne sürmektedir. Ayrıca Turan, eski Türk dininde kamların (Şaman) nüfuzlu kişiler olarak karşımıza çıkmasının sebebinin peygamber ve mukaddes kitaba sahip olunmasından kaynaklandığına inanmaktadır. Kudretli kişilere örnek olarak ise, Oğuzların Irkıl Hocası ve Korkut Atası ile Cengiz Han'ın Gökçesi verilebilir.

Erol Güngör, Şamanizm'in Türklerin eski dini olmadığını, eski Türk dininin kendine has özellikleri olan Gök Tanrı inancı olduğunu savunmaktadır. Ona göre Şamanizm, Türklerin dinî anlayışlarına sonradan karışmıştır. Çünkü Türklerde *Şaman* yerine *kam* vardır. Şaman, Tunguzca bir kelimedir ve Sibirya'da ortaya çıkmıştır. Kamlar, öğretici konumunda bulunan ve tabiatüstü güçlerle temasa geçebilen insanlardır.

İbrahim Kafesoğlu da, eski Türk inancının üç boyutlu olarak ele alınabileceğini, bunların da; tabiat kuvvetleri, atalar kültü, Gök Tanrı'ya inanç olduğunu öne sürmektedir. Tabiat kuvvetleri olarak dağ, tepe, kaya, vadi, ırmak, su kaynağı, mağara, ağaç, orman, volkanik göl, deniz, demir, kılıç vb. belirtilebilir. Bunlar, aynı zamanda birer ruh idiler. Ayrıca güneş, ay, yıldız, yıldırım, gök gürültüsü, şimşek gibi ruh tanrılar tasavvur edilmişti.

Mehmet Eröz de, Türklerin eski dininin ne Tisin dini ne Toyonizm ne de sihre dayanan Şamanizm olduğunu; bütün bunların aksine Gök Tanrı inancı olduğunu iddia etmektedir. Eröz'e göre, *toyon* kelimesi, Çince *Taojen*den gelmiştir. Toyonizm de bu açıdan Budizmdir. Budizm'in Türkler tarafından benimsenmediği Gök Türk Yazıtlarında açıkça belirtilmiştir. Netice itibariyle Eröz de Erol Güngör ve Kafesoğlu gibi Türklerin eski dininin Gök Tanrı inancı olduğunu öne sürmüştür.

Bütün izahatlardan anlaşılacağı gibi Eski Türklerin inanç sisteminin düzgün bir tek Tanrılı inanışa dayanan Gök Tanrı (Tengri) dini olduğuna şüphe yoktur.

3. Alevîlik ve Bektaşîliğin Tarihî Temelleri

İslâm dininin peygamberinin vefatıyla birlikte kimin halife olacağı tartışmaları ortaya çıktı. Üçüncü Halifenin öldürülmesinden sonra da şiddetlenen münâkaşalarda İslâm dinine mensup olanlar ikiye ayrıldılar. Bir tarafta Ali taraftarları, diğer tarafta ise Ali'ye karşı olanlar bulunmaktaydı. Söz konusu karışık ortamda, Ali tarafını tutanlara el-Aleviyye veya şiatü Ali (Ali'ye bağlı olanlar, Ali taraftarları) denildi ve Alevî-Alevîlik de tarih sahnesine çıkmış oldu. Ortaya çıkışından sonra da büyük oranda İran ve Maveraunnehir çevresinde etkili olan Alevîlik, Türklere de aynı bölgeden sirayet etmiştir. Halk toplulukları bakımından Türkler, İran üzerinden İslâmiyet ile tanıştıkları için ilk Müslüman Türk toplulukları da Alevîlikle

tanışıp onu özümsemişlerdi. Yani Türkler eski halk inançlarıyla İran üzerinden aldıkları İslâmiyet'i kısa sürede sentezlemişlerdi.

Sosyoloji ve sosyal antropolojinin verilerine göre, dünyada hiçbir kültür herhangi bir olay karşısında birden bire ortadan kalkmaz ya da özelliklerini tamamen yitirmez. Hatta ihtiyaca göre bazen aynen korur, bazen kısmen değiştirir, bazen de farklı şekillere bürünerek yaşatmayı tercih eder. Türklerin İslâmiyet'i kabul etmeden önceki inanç, gelenek ve ibadet usulleri de, İslâmiyet sonrasında da büyük oranda inanç ve gelenekler içerisinde yaşamaya devam etmiştir. Toplum hayatının sürekliliğinden dolayı, geçmişten geleceğe taşınan unsurlar hayatın her sahasında kendini göstermektedir. Hem maddî hem de manevî kültür için bu durum geçerlidir. Halı, kilim, nakış, süs eşyaları, keçe külah, kalpak (börk) gibi maddî unsurların yanı sıra dinî toplantıların icra ediliş biçimleri, nefeslerin ve duaların söyleniş biçimleri gibi manevî kültür unsurları şeklinde geçmişten bugüne taşınmış olduğu dikkat çekmektedir.

Yine toplum hayatının sürekliliğinden dolayı, dinî toplantılara kadınlar eşleriyle birlikte katılmışlardır. Başları açık bir şekilde kadınların toplantılara dahil edilmesi, Hoca Ahmet Yesevi'nin bölgesine rakiplerinin müfettişler göndermesine bile sebep olmuştur. Daha sonraki dönemlerde, göçebe Türkmenler tarafından Yeseviliğe Şamanizmden kalma içkili toplantılar sokulmuş ve bu yolla Anadolu'ya gelerek icra edilmeye başlanmıştır. Cem ayinleri gibi toplantılardaki gelenekler hep o eski halk inançlarının uzantılarıdır. Yani özetin özeti Türk Alevîliği, yarı göçebe veya konar göçer Türkmenlere dayanmaktadır.

Osmanlı Devleti'nin kuruluşunda Bektaşi Tarikatı çok önemli bir rol üstlenmiştir. Bu rol, Bektaşiliğe siyasî ve sosyal anlamda ayrıcalıklı bir konum kazandırmıştır. Devletin kabul ettiği Sünnî olmayan tek tarikat olan Bektaşi Tarikatı, birleştirici yapısı ile ve Yeniçeri Ocağı'nın teşkilâtlanmasını sağladığı için Türkiye'deki dinî tarihin gelişmesine önemli katkılarda bulunmuştur. Bu sebeple, Avrupa şarkiyatçıları arasında (George Jacob, Clement Huart) daima ilgi çekici bir yere sahip olmuştur.

Aslında bir bütün olarak Alevî-Bektaşî geleneği, Türk tarihinde çok önemli fonksiyonlar yerine getirmiştir. Bu fonksiyonları ve farklı inançları birleştirici yapısıyla dikkatleri çekmeye devam edecektir.

4. Alevîlik-Bektaşilik ile İlgili Önemli Bazı Kavram ve Terimler

Alevî ve Alevîlik

Alevi Hz. Ali'ye bağlılık noktasında birleşen çeşitli dini ve siyasi gruplar için kullanılan bir terim şeklinde sözlük anlamına sahiptir.

Kelime mezhepler tarihi ve tasavvuf edebiyatında Hz Ali'yi sevmek, saymak ve ona bağlı olmak anlamlarında kullanılmıştır. Bu bakımdan Hz. Ali'yi seven, sayan ve ona bağlı olan kimseye Alevi denir. Bu sevginin normal ve makul ölçüde olanı yanında derece derece Hz. Ali'yi Tanrılaştırmaya varacak şekilleri de mevcut bulunmuştur ve bulunmaktadır. Bu sevgi ve saygının sahibi olan insanların oluşturduğu akıma ise Alevîlik denmektedir.

Ancak İslâm âlemi ve Osmanlılarda Alevîlik, Hz. Ali'nin soyuna mensup olanlar anlamında kullanılagelmiştir. Alevîliğin bu şekilde algılanmasının bir sonucu olarak halen İran, Yemen ve Mısır'da bir insan Alevî olduğunu söylediğinde ona kimin çocuklarından

olduğu sorulmaktadır. Bu sebeple Alevîlik, seyyidlik ve şeriflik olarak algılanmaktadır. Bugünkü kullanımıyla ilk Alevîlik, Hz. Alî'nin (anası Fatıma olmayan) çocuklarından Muhammed Hanefî ile nesep olarak bağlantısı olan Hoca Ahmet Yesevî'nin Türkistan'da tarikat kurup tebliğe başlamasıyla doğmuştur. XIII yy.a tekabül eden bu olaya Türk Alevîliği denilmektedir.

Ehl-i Beyt

Ehl-i Beyt, ev halkı demektir. *Ev*den kastedilen Hz. Muhammed'in ailesi, ocağıdır. Rivayete göre, bir gün Hz. Muhammed, kızı Hz. Fatıma'yı amcasının oğlu ve damadı Hz. Ali'yi torunları Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'i hırkasının abasının altına alarak, şefkat ve himaye ifade eder tarzda sağ elini abanın üzerine koymuş, kendisi ile beş kişi olan ocak mensupları aile üyeleri Ehl-i Beyt adıyla anılır olmuş. Ehl-i Beyt sevmek, velayetini tanımaya tevella Yezid ile onun taraftarlarını sevmeye de teberra denir.

Şiilik-Şia

Şiilik, Hz. Ali'yi tutanlar, Hz. Ali taraftarlığı demektir(Yukarıdaki Alevilik teriminin eş anlamlısı). Peygamberin ölümünden sonra Hz. Ali'nin meşru halife olarak kabul edilmesini hareket noktası sayan çok farklı İslâmi mezheplerin büyük zümresi için kullanılan müşterek isim olmuştur.

Bektaşî-Bektaşilik

Hacı Bektaş Veli gelenekleri etrafında Anadolu'da ortaya çıkan bir tarikata Bektaşîlik, Hacı Bektaş Veli'ye bağlı olan, onun yolunda gidenlere ise Bektaşî denilmektedir. Bektaşi tarikatının usül ve erkânına uygun bir yaşayışa sahip olmalarına bakarak, Bektaşilere Alevi denilebilir. Hem Mehmet Eröz hem de Abdulkadir Sezgin, Bektaşilere *Şehir Alevileri* denilebileceğini ileri sürmektedir.

Kızılbaşlık

Türkiye'deki köy Bektaşilerine Kızılbaş denilebilir. Kızılbaşlar, Çetmi (Çepni) Tahtacı, Nalcı, Sıraç, Türkmen gibi adlarla anılan ve Türkiye'nin her yerinde bulunan kalabalık bir nüfusa sahip cemaatlerdir. Kızılbaş ifadesi, ilk defa Şah İsmail'in babası Şeyh Haydar taraftarlarının kızıl taç giymesi ile Türk tarihinde yerini almıştır. Eskiden beri Türklerde yaygın olan kızıl başlık giyme ile ilgisi var olsa da, siyasal anlamda Şah İsmail ve sonradan Safevîleri destekleyen Türklerin simgesi hâline gelmiştir. Bu sebeple, Osmanlılarda Safevîleri destekleyenlere izafe edilen sıfata Kızılbaş denmiştir.

Ancak günümüz Türkiye'sinde Kızılbaş kelimesi, mum söndü yapanlar, aile ve namusa önem vermeyenler manasına gelmektedir. Fısıltı ve dedikodu hâlinde halk vicdanına yerleşen bu sakat kanaat, milletimiz için tehlikeler arz eden, insafsızca ve bilgisizce çıkarılıp devam ettirilen bir inançtır. Oysa bilinen gerçeklere göre, bu insanlarımız Sünni çevrelerle Müslümanlık adı altında toplanmış bir kalbin öteki yarısıdır. Malatya'daki Alevilerde de böyle bir âdetin olmadığını söyleyebiliriz.

Alevîlik ve Bektaşîlik ile ilgili ifade edilebilecek daha pek çok terim ve kavram vardır. Ancak özellikle Eski Türk dini ile irtibatlı olduklarına inanılan kavram ve terimlerin izahıyla yetinilmiştir. Bu aşamadan sonra Eski Türk kültürü ile Alevîliğin benzerlikleri ele alınabilir.

5. Eski Türk Dini (Gök Tanrı İnancı) ve Alevîlik-Bektaşîlik Arasındaki Benzerlikler

Türk Alevî ve Bektaşîliği ile Gök Tanrı inancı arasında çeşitli paralellikler mevcuttur. Bunlardan bazıları, kamlar ile dede-baba geleneğindeki benzerlikler, uçmağ-tamu inancının donuna girmek anlayışını andırması, atalara kurban kesme ve şenlik adetleriyle Cem Ayinlerinin yapılış tarzlarındaki uyumluluk olarak sıralanabilir.

Eski Türklerdeki din adamı olan kamlar ile Alevî-Bektaşî geleneğinin din adamları olan dede-babalarda belirli bir sülâle ve soydan gelme mecburiyetinin olması Alevîlik-Bektaşîliğin Gök Tanrı inancıyla benzerlik olan yönlerinden birisidir. Her ikisinde de belirli olan bir soydan gelme zorunluluğu olmasına rağmen, yine söz konusu soylar içerisinde bir seçim bulunmaktadır. Kamlar ve dede-babaların seçiminde kabiliyetlerin yanı sıra, post sahibi olmak şartı aranmaktadır. Belirli olan soy ile, kamlıkta *Tanrı kut*una sahip, vazifeli, ayrıcalıklı olmayı, dede-babalıkla seyyidlik ve ocak geleneğine sahip olmayı gerektiren sülâlelerden olmak ayrıcalığı kastedilmektedir.

Eski Türklerdeki inanışlar ile Alevî-Bektaşî kültürü arasındaki temel benzerlik noktalarından bir diğeri de uçmağ-tamu (cennet-cehennem) ile donuna girmek inanışının birbirine paralel olmasıdır.

Eski Türklerde, yeryüzünde sürdürülen hayata göre ruhların alacağı iki şekil bulunmaktaydı. Bunlar; iyi ve kötü ruhlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Bahsedilen iyi ruhlar gökyüzünün en yüksek katı olan uçmağda (yani cennette) ikamet eder ve Tanrı ile insan arasında şefaatçi olurlar. İnsanlar, doğrudan Tengri'ye yalvarmak yerine uçmağa varmış ataların ruhları aracılığıyla isteklerini bildirirler. Bu dileklerin iletilmesi gücüne ise, ancak olağanüstü yetenekleri bulunduğuna inanılan Şamanlar, kılık değiştirerek herhangi bir şeyin şekline (donuna) girmektedir. Eski Türk inanışına göre şekil değiştirmeleri genellikle üstün bir güç (yerine göre Allah, sihirbaz, cadı, evliya) tarafından gerçekleştirilmektedir. Bunu yaparken iki türlü sebepten yola çıkılmaktadır: İyiliğe karşı mükâfat ve kötülüğe ceza.

Şamanlar ve halk kahramanları gibi üstün nitelikli kişilerin kendileri de öldüğünde insan, kuş şekline girerek uçmağa ulaştıklarına inanılmaktaydı. Efsanelerde yerini bulan bu anlayışa göre, Yesevî ve çırakları kuş şekline bürünerek uçabilmektedir. XIII yy.daki İlhanlı Sarayı'nda büyük bir tesire sahip olan Türk mutasavvıfı Barak Baba, Arap yazarlarının ifadesine göre Altaylı kam ve Kırgızlıların *baksı*sının aynısı görünümündedir.

Alevî-Bektaşî kültürü ile İslâmiyet'ten önceki Türklerin inanışları arasındaki bir başka benzerlik noktası, kurbanlı ayin, tören ve şölenlerle Cem Ayininin birbirlerini çağrıştırıyor olmasıdır.

Eski Türkler, dinî ve sosyal sistemlerinin bir gereği olarak, her vesile ile toplantılar, şölenler, toylar, ziyafetler düzenler; burada yer, içer, eğlenir veya yas ederlerdi. Bu gibi etkinlikler çok büyük bir oranda sosyal dayanışmanın sağlayıcısı olurlardı. Oğuz Kağan Destanı'na, Dede Korkut Hikâyelerine, tarihin kayıtlarına bakıldığında; şölenler, toylar ile bir arada toplantıların yapıldığı görülebilir. Bu tür toplantılar, tarihin eski dönemlerinden günümüze kadar benzer şekilde devam edegelmiştir. Kesilen kurbanlar için yapılan törenler (yuğ) ve yenilen yemekler yanında, bol miktarda içki içilir ve raks (semah) edilirdi.

Ethem Ruhi Fığlalı, atalara kurban kesmek için mukaddes yerlere gidilmesinin din tarihçileri tarafından İslâmiyet'teki hac ibadetine benzetildiğini ifade etmektedir. Fığlalı bundan sonra şu bilgileri vermektedir:

Asya Hunları, yılın ilk ayında Tan-hu'nun sarayında ve ilkbaharda (5. ayda -bizim takvimde Haziran-) Lung Çengde (Ongın Nehri Bölgesi) Gök Türkler ve Uygurlar yine aynı ayda Tamir Irmağı kaynağında ve Hunlar sonbaharda Tai-lin'de Gök Tanrı'ya, atalara, tabiat kuvvetlerine at ve koyun kurban ederlerdi. Çin yıllıklarında Vu-huanların yaktıkları öküz ve koyunları atalarına kurban ettikleri belirtilmektedir. Slav-öncesi Bulgarların her kabilesi, atalarına hürmetlerinin bir gereği olarak, büyüklerinin önderliğinde kurban sunma törenleri yapmaktaydılar. Bu toplantılarda devlet erkânı konumlarına göre sıralanır ve kurbandan üzerine düşen payı üleşirlerdi (bölüşürlerdi). Bahsedilen bölüşüm esasının Anadolu'daki Alevîlerin Cem Ayinlerinde de geçerli olduğunu araştırmacılar tespit etmiştir. Türkiye'deki Alevî ve Bektaşîler, atalarının usûl ve erkânına İslâmi bir cila katmışlardır. Orta Asya'daki *kansız kurban*a Alevî-Bektaşîler *Dolu-tolu* demişlerdir. Saçı niyetine, ibadet niyetine bu merasimlerde içki içilmektedir. Toplantıya kadın ve çocuklar da katılabilirler ve yaşlarına, mevkilerine göre yerlerini alarak ayine iştirak ederler. Her ikisinde de usûl ve erkân aynıdır, fakat Eski Türklerde içki olarak içilen kımızın yerini Anadolu'da rakı almıştır. Bir de Tanrı'ya dolu sunan kamın yerini Müslüman oluşu sebebiyle velilik mertebesine erişmiş olan dede almıştır. Ayrıca dolu içilirken dua olarak gülbanklar okunmaktadır.

Eski Türkler, Gök Tanrı çağında tabiat ruhlarına yer-su (yer-sub, yer-suv) demekteydiler. Orhun Abideleri ve İslâmiyet öncesi Oğuz Kağan Destanında da rastlanılan yer-su (yer-sub) kültü, Gök Tanrı inancı ile Türk Alevîliği arasındaki benzerliklerden bir başkasını ifade etmektedir.

Eski dönem Türkleri, tabiatta iki zıt kuvvet (ışık ile karanlık) arasında insanoğlunun bulunduğu şeklinde sistemli bir inanca sahipti. Bu inanışa göre iki zıt kuvvetten birincisi yeryüzüne ışık ve iyilik saçan tabii bir kuvvet olup gökyüzünde bulunmaktaydı. Yeryüzünü ışıtan ve ısıtan güneş, gece karanlığını aydınlatıp soğuğunu ısıtan ay ve yıldızlar bu inanca göre tabii güçleri temsil etmektedir. Arşın soğuk ve karanlığı üzerinde bulunup kötülük ve ölümün kaynağı olan ikinci güç de gökyüzünün derinliklerinde bulunmaktadır. İyiliğin ve kötülüğün kaynağı olan bu iki zıt kuvvetin çatışmasıyla (bu inanca göre) üçüncü bir kuvvet doğmaktadır ki, buna yer-su (yer-sub) adı verilmektedir.

Yer-su kültü, dağ, orman ve su kültlerine ayrılır. Bunlar Gök Türk Yazıtlarında iduk yir sub (kutlu yer-su) olarak yazılmaktadır. Bu tabir *yer-suv* şekliyle Uygurlarda da vardır. Yer-sular kutsal (iduk) sayılmaktaydı. Bahsedilen bu iduk (kutsal) yerlerde Gök Tanrı'ya kurban kesilirdi. Bu anlayışlar, Anadolu'da Alevî ve Sünnî Türkmenlerde, İslâmiyet öncesi akideler, evliya ve veli şekillerine döndürülerek devam ettirilmiştir. Telli Baba, Tezveren Dede, Dumlu Baba, Hasan Baba, Ak Baba, Çoban Dede vb gibi on binlerle ifade edilen yatırların bulunması, bu bakımdan anlamlıdır.

Netice itibarıyla yukarıda ayrıntılı olarak açıklandığı gibi Türk Alevîliği, pek çok bakımdan kendine özgü bir karaktere sahiptir. Türk kültürünün geçmişindeki bazı inanç ve kültürel değerlerle doğrudan ilgisi olan Alevî-Bektaşî geleneğini dünyadaki başka akımlarla ilişkilendirmek, her şeyden önce Türk tarihi, Türk sosyolojisi ve tabii ki Türk kültürüne haksızlık yapmak olur.

Sonuç

Tarihî süreç içerisinde çok geniş bir coğrafyada yaşamış bulunan Türkler, tabii olarak bu ölçüdeki geniş bir alan ile etkileşim halinde olmuşlardır.

Hem kültürel hem de dinî bakımdan çok çeşitli bir özelliğe sahip olan Asya, Avrupa ve Afrika'nın bütün mümbit bölgelerinde hakimiyet kurabilmiş ender milletlerden olan Türk milleti, kültürel unsurlar ve dinî inanışlar konusunda alış-veriş yapabilme imkânına sahip olabilmiştir. Sırasıyla Gök Tanrı İnancı, Şamanizm, Budizm, Maniheizm, Musevîlik, Hıristiyanlık ve Müslümanlık dini ile tanışma imkânı bulan Türkler, çoğu zaman bütün bahsedilen bu dinî inanışlara sahip iken bile eski inanışlarından vazgeçmiş değillerdi. Gök Tanrı inancı denilen bu inancın izlerini XXI yy.ın dünyasını yaşadığımız bugünlerde bile görebilmek mümkündür.

Özellikle Türk Alevîlik ve Bektaşîliğinin, çoğunlukla yarı göçebe ve konar göçerlikten son zamanlarda ayrılmış olan ya da halâ bu karakterini devam ettiren Türklerde görülmekte olması çok anlamlıdır. Türk Alevîliğinde mevcut olan bazı anlayışların ve törelerin Eski Türklerdeki Gök Tanrı inancı ile çok fazla benzerlik arz ettiğini pek çok tarihçi, sosyolog ve Türk Kültürü ve Türk halk Kültürü araştırıcısı ifade etmiştir ve etmektedir. İbrahim Kafesoğlu, Mehmet Eröz, Erol Güngör, Bahaeddin Ögel, Ahmet Yaşar Ocak ve Abdulkadir Sezgin bunların önde gelenleridir.

Türklerin iletişim hâlinde oldukları toplulukların bazı kültürel karakterlerini almış olabilecekleri tabii ki normal bir hadisedir. Ancak bunların etkin ve baskın bir şekilde Türk kültürünü etkileme imkânlarının olduğunu öne sürmek olanak dışıdır. Çünkü söz konusu farklı inanç ve kültürler ile Türklerin temas halinde olmaları Türklerin en parlak dönemlerine rastlamaktadır. Bir kültürün bir başka kültür ve medeniyet üzerinde etkili olabilmesi için hakim konumda olması gerekmektedir. Hakim olamayanın da kabul görmesi mümkün değildir. Kendisi ölü ve çaresiz olan bir kültürün başka kültürleri etkileme ve yönlendirme ihtimali olmadığından, Türk kültürünü de çeşitli ölü eski medeniyetlerin yönlendirme imkânı yoktur. Kısacası, Türk Alevîliğinin özünü Türk kültürü ve İslâm Dini oluşturmaktadır. Özellikle Anadolu'daki Alevî-Bektaşî geleneğinin bazı toplantıları, törenleri ve adetleri hem günümüz Türkistan'ının hem de Eski Türklerin inanç ve gelenekleriyle benzerlikler arz etmektedir.

DİPNOTLAR

*Dr. Mustafa TALAS İnönü Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü-44069/MALATYA

E-posta: mtalas@inonu.edu.tr

TALAS, Mustafa; "Mehmet Eröz'de Bir Din, Mezhep ve Kültür Konusu Olarak Alevîlik-Bektaşîlik", *Hacı Bektaş Veli Dergisi*, Gazi Üniversitesi Hacı Bektaş Veli Araştırma Merkezi Yayınları, Güz-2003, Sayı:27, s.287-308.

KALELİ, Lütfi; 1993, Alevi-Sünni İnancında Mevlana-Yunus ve Hacı Bektaş Gerçeği, Alev Yayınları, İstanbul, s. 110-111.

FIĞLALI, Ethem Ruhi; 1993, *Çağımızda İktisadi İslâm Mezhepleri*, Selçuk Yay., İstanbul, s. 239-240.

ERÖZ, Mehmet; 1992, *Eski Türk Dini (Gök Tanrı İnancı) ve Alevilik-Bektaşilik*, TDAV Yay., İstanbul, s. 7.

RASONYİ, L.; 1993, *Tarihte Türklük,* Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, s.28.

GÖKALP, Ziya; 1990, *Türk Töresi,* İstanbul, Toker Yayınları, s.23-43.

ROUX, Jean-Paul; 2002, *Türklerin ve Moğolların Eski Dini,* (Çev. Aykut Kazancıgil), İstanbul, Kabalcı Yay., s.65-66.

TURAN, Osman; 1993, *Türk Cihan Hakimiyeti Mefkûresi Tarihi,* İstanbul, Boğaziçi Yayınları, s.48.

GÜNGÖR, Erol; 1992, *Tarihte Türkler,* Ötüken Yayınları, İstanbul, s.61.

KAFESOĞLU, İbrahim; 2001, Türk Millî Kültürü, 21. Baskı, Ötüken Yay., İstanbul, s.302-309.

ERÖZ, Mehmet; 1982, *Doğu Anadolu'nun Türklüğü,* İrfan Yayınları, İstanbul, s.166-167.

İslam Ansiklopedisi, "Alevi" maddesi, s.368

TALAS, Mustafa; a.g.m., s.291-292.

KÖPRÜLÜ, Fuat; 1991, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Diyanet İşleri Bşk. Yay., Ankara, s.33-34.

İslâm Ansiklopedisi "Bektaşilik Maddesi", s.376

"Düvel-i Muazzama'nın Alevîliğe Özel İlgisi Devam Ediyor", Reha Çamuroğlu ile Söyleşi, 2023 Dergisi, 15 Aralık 2004, Sayı:44, s.5-10.

İslâm Ansiklopedisi "Bektaşilik" Maddesi, s.373.

İslâm Ansiklopedisi "Alevi" Maddesi, s.368.

İslâm Ansiklopedisi, s.368-369.

FIĞLALI, Ethem R.; a.g.e., s.233.

ERÖZ, Mehmet; Türkiye'de Alevilik-Bektaşilik, Kültür Bakanlığı Yay., İstanbul, 1990, s. 32.

SEZGİN, Abdulkadir; "Türkiye Alevîliği, Alevîlerde Liderlik ve Kavram Sorunu", 2023 Dergisi, 15 Aralık 2004, Sayı:44, s.36-48

Reha Çamuroğlu ile Mülakat, s.5

ERÖZ, Mehmet; a.g.e., s.32-35.

TALAS, Mustafa; a.g.m., s.290.

İslâm Ansiklopedisi "Bektaşilik" Maddesi, C:4, TDV Yay., s.373.

SEZGİN, Abdulkadir; a.g.m., s.36.

ERÖZ, Mehmet; 1980, "Milli Kültür İçinde Alt Kültür Grupları", III. Milliyetçiler Kurultayı, 1973 Bildirisi, Kültür ve Sanat, Boğaziçi Yay., İstanbul, s.124 - SEZGİN, Abdulkadir;a.g.m., s.36

SEZGİN, Abdulkadir; a.g.m., s.36.

ERÖZ, Mehmet; 1987, Atatürk-Milliyetçilik-Doğu Anadolu, İstanbul, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yay., s.129.

ONAT, Hasan; "Kızılbaşlık Farklılaşması Üzerine", 2023 Dergisi, 15 Aralık 2004, Sayı:44, s.12-19

TALAS, Mustafa; "Mehmet Eröz'de Alevî-Bektaşî Meselesi", Türk Dünyası Tarih Kültür Dergisi, Sayı:203, Ekim 2003, s.14-16.

Zaman Gazetesi, 21 Nisan 1995, s.17.

KAFESOĞLU, İbrahim;a.g.e., s.301-302

TÜRKDOĞAN, Orhan; Alevî-Bektaşî Kimliği, Timaş Yay., İstanbul, 1995, s.75

ERÖZ, Mehmet; 1992, *Eski Türk Dini (Gök Tanrı İnancı) ve Alevîlik-Bektaşîlik,* Türk Dünyası Araş. Vakfı Yay., İstanbul, 1992, s.12-14

TALAS, Mustafa; 1996, İçtimaiyat Enstitüsünün Tarihçesi ve Mehmet Eröz'ün İzahlı Bibliyografyası, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Malatya, s.220-223

TACEMEN, Ahmet; 1998, Halkbilim Verileri Zemininde Türk Kimliği, Niğde Ünv. Yay., Niğde, s.122-123

RASONYİ, Lazsio; a.g.e., s.32.

OCAK, Ahmet Yaşar; 2003, *Alevî ve Bektaşî İnançlarının İslâm Öncesi Temelleri,* İletişim Yay., 4. Baskı, İstanbul, s.206.

RASONYİ, Lazsio; a.g.e., s.32-33

TALAS, Mustafa; "Mehmet Eröz'de Bir Din, Mezhep ve Kültür Konusu Olarak Alevîlik ve Bektaşîlik", *Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi,* Güz 2003, Sayı:27, s.300

Eröz, Mehmet; Türkiye'de Alevîlik-Bektaşîlik, s.304

FIĞLALI, Ethem Ruhi; 1984, *Halk İnançları İtibariyle Alevîlik-Bektaşîlik,* Ankara, s.45

ROUX, Jean-Paul; 1999, *Altay Türklerinde Ölüm,* (Çev. Aykut Kazancıgil), Kabalcı Yay., İstanbul, s.196-197.

İNAN, Abdulkadir; "Orun ve Ülüş Meselesi" Makaleler ve İncelemeler I içinde, s.254.

TÜRKDOĞAN, Orhan; a.g.e., s.76-79.

ERÖZ, Mehmet; a.g.e., s.314-315.

KAFESOĞLU, İbrahim; a.g.e., s.303.

OCAK, Ahmet Yaşar; a.g.e., s.64-66.

ERÖZ, Mehmet; *Eski Türk Dini (Gök Tanrı İnancı) ve Alevîlik-Bektaşîlik,* s.97-98.

FIĞLALI, Ethem Ruhi; a.g.e., s.65

ERÖZ, Mehmet; a.g.e., s.100